

MODELUL CATASTROFIC

PAUL ANGHEL

Cu mai multe luni în urmă, când i-am mărturisit lui Paul Anghel intenția de a iniția o rubrică specială în „Sociologie românească”, destinată sociologiei catastrofelor, Dsa a căzut la învoială să-mi dea spre publicare un subcapitol din lucrarea sa monumentală despre modelele temporale. Acest subcapitol se referă la „modelul catastrofic” ca timp esențial al culturii. Paul Anghel remarcă faptul că „fenomenele unei literaturi (în general, ale unei culturi, n.n.) se grupează cu totul altfel decât prin încorporarea lor într-o așa-numită unitate naturală de timp”.

În acest sens „perfectiunea se află discontinuu distribuită înainte și înapoi”. Valoarea reprezintă „singurul fabricat uman în care timpul se încorporează complet, fără rest. Capodopera realizează spațiul temporal absolut, care o emancipează de timp (...). Revenind, este vorba, pe de o parte, despre raportul operei cu timpul concret, circumstanțial, exterior valorii, cu care aceasta are de luptat ca să scape de coroziune și este vorba despre timpul implicit, ideal, pe care opera îl conține, în structura sa (...). Vom deosebi, din acest punct de vedere, mai multe modele de timp – desprinse, opuse sau coincidente cu timpul circumstanțial – la care opera aderă în chip structural, vom tenta să identificăm modelele temporale cu care lucrează o cultură, în speță cultura românească” (cf. P. Anghel, O istorie posibilă a literaturii române, Biblioteca Argeș, f.a.)

Prin creația lui, omul are puterea să izvodească modele temporale după nevoile sale individuale și colective.

Creatorul de cultură este „nu numai o «victimă» a vremii, dar și (...) un inventator de timp. El crează sub imperiul artisticului o durată, o măsură temporală”. Acest timp se „autonomizează, se așează într-un raport de un fel aparte cu timpul cronologic, iar din aceasta rezultă alte posibilități de datare, o altfel de cronologie (...). Timpul ideal al lui Arghezi, ca să recurgem la un exemplu, este evul de mijloc, structura artistică a poetului indicând orfevrul, meșterul de mănăstire sau curte, care aparține prerenașterii din toate timpurile (...) Sadoveanu e un scriitor de ținută antică, la fel ca și Costin bătrânul, ca și Eminescu în Pamflete, ca Alecsandri și Ghica în scrisori (...) Un suprarealist, împreună cu toată gruparea, va deschide astfel istoria literaturii române, plasându-se cu opera sa în plin etnografic, perioa-

da prealfabetică, deci în era literaturii magice, alături de descântec, joc de copii, ghicitori, proverbe“. Literatură poate crea o „antichitate“, „în sens roman sau elin“, „inventând sau conformându-se unui model de timp, modelul static-statuar (...)“ etc. În felul acesta, opera creată într-un timp cronologic ulterior depune mărturie a rebours asupra timpului care n-a lăsat urme documentare. Într-o asemenea situație se află epoca migrațiilor, mileniul necris al istoriei noastre („Abandonând cronologia, mărturisește Paul Anghel, am descoperit teritorii uluitoare, absolut neexplorate. Dovada: epoca migrațiilor, unde istorici, etnologi, lingviști, arheologi, se zbat ca peștii pe uscat. În ceea ce ne privește, va fi unul dintre cele mai bogate capitole din istoria noastră literară (...). Paradox? ... Nu, am găsit principiul, modelul de timp al unei asemenea epoci. Este limpede că pornim de la ideea că o asemenea copleșitoare experiență etnogenetică nu putea să nu creeze un model de timp ideal – modelul catastrofic, iar scriitorii din diverse epoci i-au răspuns cu opere“ (ibidem). Considerațiile concise ale lui Paul Anghel asupra „modelului catastrofic“ se află cuprinse în paginile următoare. Titlul și structurarea materialului aparțin autorului.

Ilie Bădescu

MODELUL CATASTROFIC

– Timp predilect: epoca migrațiilor, secolele IV–XI, în Eurasia –

Timpul genune. Eminescu îl definește, nu primul, în istoria literaturii române: „Căci era un întuneric ca o mare fără-o rază/Dar de văzut nu fuse și nici ochi care s-o vază“.

Pentru popoarele din această zonă, de la Altai la Gibraltar, deci aproape întreaga Eurasia, experiența [acestui model de timp] echivalează cu însăși etnogeneza lor. Astăzi ea reprezintă cea mai proaspătă amintire etnogenetică, iar arhetipul său se află în *Biblie*, al doilea verset din *Cartea Facerii*: „Și pământul era netocmit și gol. Întuneric era deasupra adâncului și Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor“. Această experiență primă, devenită legendară, va fi fluturată ca o sabie a răzbunării în Apocalipsa sfântului Ioan Teologul, într-o epocă ce premerge nu cu mult invaziilor: „Iată. El vine cu norii și orice ochi îl va vedea și-L vor vedea și cei ce L-au împuns și se vor jeli din pricina Lui toate semințiile pământului“.

MOTIVAȚIA ONTOLOGICĂ

Cauzalitatea modelului catastrofic e culpabilitatea, suferința provenită nu din Fatum-ul antic, care lovește vinovat și nevinovat, ci ideea păcatului,

de sorginte creștină, o idee valorificată sociologic cu mult mai târziu. Roma a căzut datorită păcatelor, Bizanțul la fel, fiecare ciclu împlinit de civilizație eșuează într-o Sodomă și Gomoră, iar Spengler, foarte aproape de noi, nu scapă de această viziune catastrofică. Istoricește, modelul începe să se cristalizeze în Europa începând din secolul VIII, când prind a face carieră textele apocaliptice, Apocalipsa lui Ioan Teologul, apocalipsele lui Baruch, Ezra și Hermas, pe care multe biblii le vehiculează. Se cristalizează milenarismul, ideea sfârșitului lumii la un termen fatidic, interpretat destul de vag; se valorifică creștin dinamismul lui Heraclit, care a citit altfel, apăsându-se latura lui catastrofică, deci cicluri care se isprăvesc prin explozii; tema *Judecății de Apoi* invadează timpanele catedralelor, miniaturile, tapiseria chiar, se instaurează teroarea unui Dumnezeu mânios. Dar, tot istoricește, elementele acestui model revin, se resuscită în diverse epoci, până în preajma Reformei și chiar mai târziu. S-ar putea spune că, de câte ori umanitatea e zguduită de încercări grele – crize, cataclisme economice, politice, militare – conștiința îngrozită recurge la modelul catastrofic. Practic, în plan spiritual, catastroficul reprezintă un efect vizionar, rezultat din neputința unei societăți de a lucra cu haosul.

TIP SOCIAL

Socialmente catastroficul coincide cu un moment de surpare a ierarhiilor, pământene și celeste, care instituie o tiranie a negativului.

Față de magic, care își asumă cercul în mișcare orizontală, față de clasic, care își asumă mișcarea cercului pe verticală, catastroficul își asumă ca schemă a timpului spirala, care scoate la suprafață, în prezent, surprizele nefaste, acestea venind fie din adâncul insondabil de jos, fie din adâncul insondabil de sus, ambele făcând existența sincopată, prăpăstioasă, amenințată de striviri. Înaintea prezentului, ca timp al verbului, se află întotdeauna perspectiva strivirii ultime prin teroarea viitorului. Este modelul care naște profeti neguroși, Ioan Teologul, Bogomil, Hobbes, Spengler, Marcuse. Uneltele răzbunării catastrofice rămân neclare, ele acționează de pretutindeni din cer, din ape, din pământ, multă precizie aduce iconografia răsăriteană și apuseană; sărind peste secole, la G. Călinescu uneltele teroarei sunt pur și simplu verbale, deduse din glosarul slav al limbii românești: „bazaconia, munca, osânda, truda, ostentirea, tângjirea, boala, scârba, năpasta, necazul, ciuda, jinduirea, jertfa, ponosul, jalea, pacostea“ sau „gloata, grămada, ceata... potop, pojar, vifor, prăpăd... răcnire, hohotire, plescăire“. Din acest haos se disting mișcări tulburi de mase, fără culoare etnică, fără direcții de așezare, fără loc, fără sens – Și era un întuneric ca o mare fără-o rază“ –, neîncadrabile sociologic sau istoric decât în noțiunile de *năvălire*, *răzvrătire*, *răscoală*.

Că acesta este doar sensul legendar al timpului catastrofic nu mai e nevoie s-o dovedim. Încă o dată, prin acest exemplu, se probează idealitatea

modelelor. Circumstanțial, lucrurile s-au petrecut cu totul altfel, istoria Hoardei de aur, toată invazia mongolă, desemnând organizare, disciplină și, în ultimă instanță, organizarea istoriei, prin ripostă. Prin ripostă apar primele cnezate și voievodate ruse, inclusiv statele de Kiev și Halici, prin ripostă inversă, față de Bizanț, apare statul româno-bulgar sud-dunărean, prin ripostă față de o invazie precedentă apare, sub pavăză ultimei invazii tătare, principatul românesc al Moldovei, iar consecințele sunt identice în aproape întreaga Europă. Raporturile româno-turcice – pecenegi, cumani, tătari – sunt, contrar tuturor aparențelor, calme sau prea puțin diferite de cele din perioada româno-otomană de mai târziu. *Celnicii*, iar mai apoi *banii* oferă ocupanților ceea ce le trebuie, dajdie, tribut, zaherea, iar valahii participă la expedițiile de pradă, alături de noii veniți, până la Mediterană sau până la Marea Baltică. Sunt primele atestări ale prezenței lor în istorie.

MĂSURI DE TIMP

Altminteri, perioada la care ne referim se desfășoară pe nu mai puțin de nouă secole și numai timpul artistic, cu sinteza lui excesivă, a constrâns o asemenea durată de somnie socială într-un model dens, de semnificație apocaliptică. Măsurile de timp nu operează cu durata – ev, eră, eternitate –, ci cu clipa catastrofică, cea care provoacă dezastrul sau cea care aduce dezastrul justițiar. Acest model a operat foarte viu la români, reprezentând ultima lor experiență etnogenetică, dar el este la fel de prezent la toate popoarele de religie creștină, cu precădere în creștinismul bizantin, mai cu seamă la slavi.

FORME

Ca idee de naștere și devenire, modelul catastrofic presupune germinația haotică, teratologică, monstruoasă, imposibilă de stăpânit. *Mușița, mucgaiul, liliicii, reptilele, viermii, diavolii* invadează în gloate lumea și spiritul, dizolvându-le, obligându-le pe amândouă să-și schimbe natura, prin degradare. În plastică, tipic pentru mentalitatea catastrofică este un Grünewald, care știe să sfâșie carnea cu trivialitate, spaimă și forță sau, prin lumea sa de coșmar, colcăind de monștri, Hieronymus Bosch. Deci viziunile onirice în care hazardul asocierilor se conjungă cu cruzimea detaliului realist, în structuri cu coerențe neliniștitoare și absurde. Plastica noastră populară, în care se figurează demonii și chinurile iadului, lucrează cu procedee identice. Se presupune totuși, pe undeva, o noblețe inițială a spiritului, un rest din viziunea edenică primă, un echilibru original care se corupe și sucombă până la urmă. Modelul atitudinii umane e plângerea lui Iov, blestemul eremitic, sau răsvărtirea anarhică, singulară: „Hristoși să fiți nu veți scăpa/Nici în mormânt“. Modelul nu îngăduie individuarea, nu e posibil eroul, subiectul e omul im-

personal – „Cântare omului“ de Arghezi, sau Petre Petre, adică anonimul din „Răscoala“ lui Rebreanu. Naturalismul de tip zolist ține de aceeași viziune. „La bête humaine“, ca și „Viermii pământului“ de Carol Ardeleanu, se includ acestui model de timp.

TIP DE CUNOAȘTERE

Fiind un model stihial, în spațiul său catalizarea filosofică nu e cu puțință. Pornirile, izbucnirile, dezordinile n-au îndeobște ca suport ideile, ci câteva stări de spirit fundamentale: scârba, ura, vindicta. Doar în chip ideal aceste stări se pot converti în ipostaze ideologice care ar putea fi: pesimismul, misoginismul, xenofobia sau, în zona polar opusă, yoginismul, ca atitudine de respingere a timpului degradat. Pustnicia ortodoxă coincide pe undeva cu spiritul yoginic, reprezentând o repudiere a existenței de un același tip.

Pornind de la asemenea judecăți de constatare, care conduc la o descriere, s-ar putea crede că repudiem aportul acestui model, în chip desăvârșit. Artistic, nu e cu puțință, fiindcă rezultatele lui sunt valide în timp. Dar și filosofic, elementele modelului încheagă până la urmă o boltă, o cosmogonie, o metafizică, o estetică. Pentru o structură infinit suitoare, cum e aceea a modelului mistic, modelul catastrofic reprezintă un progres – contactul cu lumea – el aduce în monotonia beatitudinii o mișcare – fie și obscură, un impuls – fie și haotic; el introduce o discontinuitate față de sistemele precedente – prima în succesiunea modelelor, o deschidere spre cele următoare. Psihologic și filosofic ereditatea omului e zdruncinată de un seism care îl face pe om disponibil pentru un alt model, pentru oricare model. E deci un model pozitiv, dinamic – a se observa lectura inedită a filosofiei lui Heraclit Obscurul; el anticipează, oricât de neclar, modelul termodinamic de peste secole.

TIP PSIHOLOGIC

Psihiatric, modelul catastrofic dă schizofrenul și paranoicul, în tip pur sau în amestecuri dintre cele mai bizare. Aceasta nu înseamnă că autorii unor cărți încadrabile la acest model sunt psihic fisurați, ci doar că tipologia vizionară a operei lor răspunde structurilor schizoide și paranoice, prin modul cum este organizată artistic dezordinea. Mai este de notat încă ceva: citând din Coșbuc, din G. Călinescu, din Eminescu, din Sfinții Apostoli, din textele tantrice, pomenindu-i pe Hobbes sau pe Zola, nu înseamnă că îi și încadrăm acestui model. S-au extras doar câteva mostre ca să facem mai clare niște structuri temporale. Materia cu care ilustrăm capitolul poate altminteri proveni de oriunde, fiindcă experiența e universală, ca și aceea a modelelor de timp vecine. Ne interesează, ca și mai sus, nuanța locală, deci aportul original.